

ÍNDEX

- Introducció. El retorn dels feixismes 7
- I. Feixismes, franquisme i polítiques socials 15
- El debat ibèric sobre totalitarismes i autoritarismes 16
 - Un o varis models feixistes de política econòmica, social i laboral? 29
 - Els processos d'integració interclassista dels feixismes 53
 - El «Fuero del Trabajo» a la llum dels altres furs del treball 60
 - Després del treball. Els mecanismes corporatius i sindicals assistencials i d'esplai 67
 - La reproducció de la força de treball: un balanç provisional 77
- II. Les conseqüències de la crisi del 29 87
- Panorama europeu dels subsidis d'atur en els anys trenta 87
 - Protecció social i laboral i economia social a la perifèria europea 93
- III. El paper dels serveis socials entre la fàbrica i el domicili 109
- Moral Victoriana i assistència a domicili 110
 - Suïssa: meritocràcia i subsidiarietat 113
 - El retard de la protecció social pública i les agitacions socials a França 115
 - Els primers treballadors socials a França i les conflictives relacions internacionals 132
 - Els pilars de la intervenció social a Bèlgica 142
 - La ruptura bismarkiana i la seva irradiació 157
- IV. Els orígens de l'assistència i el treball social. Les seves relacions amb el feixisme italià i portuguès 163
- Beneficència i assistència a Portugal. Orígens i evolució sota el salazarisme 163
 - El pes de l'església catòlica i del feixisme en els mecanismes assistencials a Itàlia 175

- V. Fins els anys quaranta del segle vint. Beneficència i assistència a Catalunya i a l'Estat Espanyol 193
- Ajuda domiciliària i temptatives de secularització en la primera meitat del segle dinou 194
 - «Bones intencions» i migradesa de mitjans públics 213
 - La repressió contra els marges 221
 - Pauperisme, reformisme i economia social 226
 - Catolicisme social, agitacions i retard de la protecció social pública 237
 - Beneficència, Assistència i primeres formalitzacions dels professionals subalterns 267
 - La primera escola de treball social. Barcelona 1932 281
- VI. Algunes conclusions obertes: feixismes, populismes i alternatives actuals 321

INTRODUCCIÓ. EL RETORN DELS FEIXISMES

Aquest llibre és un assaig sobre la història. Es tracta de formular unes preguntes que sorgeixen de la realitat actual i interrogar a la història, aquesta gran amiga que atresora molts coneixements que poden servir per interpretar la situació d'ara i potser trobar algunes respostes per preparar millor el futur. Aquesta perspectiva, no deixa d'ésser una visió optimista que espera que de l'aprenentatge del passat se'n derivin algunes lliçons útils. Tot i que diuen que el gènere humà és l'únic que ensopega dues vegades amb la mateixa pedra. Aquí la pedra es el feixisme.

Algun autor,¹ el pensador holandès Riemen, adverteix d'un etern retorn del feixisme després d'afirmar que actualment el mot és tabú i que no es gosa qualificar així la pujada del populisme i dels moviments d'extrema dreta a Europa. És molt cert que avui en dia hi ha una hesitació majoritària, potser fins i tot una certa por, a utilitzar aquesta paraula en molts països. Tal vegada, així, es vol conjurar el perill que representa. Com si amagar el cap sota l'ala negant l'evidència allunyés els riscos. En canvi, ja no és tan evident que la interpretació del pensador holandès sigui molt explicativa, al posar l'accent especialment sobre la manca actual d'espiritualitat i moralitat davant del creixent individualisme i el materialisme d'unes masses dominades pel ressentiment. Tampoc és tan evident que tots els populismes siguin feixistes o protofeixistes.

1. Riemen, R. (2012) *O eterno retorno do Fascismo*. Lisboa. Ed. Bizancio (p. 11).

Del feixisme se'n poden estudiar molts aspectes. En aquest treball s'ha escollit intentar aprofundir en les seves polítiques socials. Primer perquè molt sovint es suposa que quan s'utilitza el darrer adjectiu es defineix una causa justa, equitativa, un projecte que cerca el benestar dels ciutadans, una tasca que mira de resoldre els problemes dels més febles. I per tant, tret de poques excepcions, d'entre les que cal citar al clàssic tractat de política social de Titmuss,² als que això pensen no se'ls ocórrer aplicar el mot de social al feixisme. S'equivoquen els que no saben veure que qualsevol règim formula i aplica mesures socials que tenen incidència sobre la vida i el treball de les persones i que intenta amb elles legitimar-se i buscar recolzaments en una majoria de la població. Els feixismes així ho varen fer, encara que fos d'una manera diferent a la de les democràcies parlamentaries.

La segona raó per apropar-se a les polítiques socials dels feixismes és perquè és una de les seves dimensions menys analitzades. Qui ho fa potser comença a ser sospitós de voler d'aigualir la seva condemna. Generalment es prefereix posar de relleu les seves tràgiques facetes repressives, l'anorreament de la diferència i de la dissidència. L'holocaust és el darrer pas d'aquestes dinàmiques. Aquí no es vol negar ni introduir cap mena de dubte. Varen existir i fins i tot varen constituir el cor dels règims que, com el nazi, seguien la lògica feixista. Tanmateix, si l'atenció només es dirigeix a examinar aquesta lògica repressiva aleshores es perd una part prou substantiva del que varen suposar.

Tenint en compte que els orígens i desenvolupament de la dimensió social dels feixismes és el fil conductor d'aquest treball que sobretot es concentra en les dècades que van dels anys vint fins als quaranta del segle vint es poden formular els interrogants següents: En quins contextos neixen i es despleguen les idees que van conformant la vessant social dels feixismes? Com sorgeixen i es desenvolupen les diferents vies que porten als feixismes i quines són les característiques de cada una d'elles que tenen incidència sobre les polítiques socials i laborals? Tenen trets comuns? Fins a quin punt les institucions i mecanismes que creen són capaços d'integrar ideològica, cultural i econòmicament àmplies capes

2. Titmuss, T. (1974) *Social policy. An introduction*. Londres. Allen & Unwin.

de la població i d'obtenir el seu consentiment i fins i tot la seva complicitat? Com situar el franquisme i el salazarisme en aquesta perspectiva? Adopten una única política social? Quines són les funcions repressives, controladores i pal·liatives que juguen la beneficència privada i l'assistència pública estatal i local? I el sistema més ampli de protecció social? Quin és el paper dels actors professionals de la intervenció social i dels seus centres de formació?

Tanmateix, la principal pregunta és la d'intentar comprendre si és possible comparar la situació dels anys trenta amb les condicions actuals. La història no es repeteix, però si determinats factors que ja havien existit tornen a emergir, aleshores és presumible que poden produir conseqüències semblants, encara que si es fila prim no es presentin amb la mateixa fesomia. Fins a quin punt les condicions que generen la irrupció i el desenvolupament dels feixismes es repeteixen avui en dia, seria l'interrogant de fons que presideix aquest treball.

No és fàcil respondre aquest darrer interrogant. No és, ni pot ser una resposta tancada. En les conclusions s'intenten suggerir algunes línies comparatives que, en qualsevol cas, resten obertes a aportacions i a debats posteriors.

Aquest llibre ha tingut una llarga gestació. De fet, algunes primeres preguntes sorgiren ja en les militàncies polítiques i sindicals dels anys seixanta contra el franquisme, en uns primers seminaris donats a treballadors socials i molt especialment en la meua estada forçosa a França i a Catalunya Nord, després del Maig del 68. Igualment, molts dels interrogants i moltes de les meves intuïcions van aparèixer en el curs de política social que vaig estar donant a l'Escola Universitària de Treball Social de la Universitat de Barcelona des del 1981 fins el 2002. Curs en què reflexionava sobre l'evolució de les relacions entre la política social, els serveis socials i els professionals del treball social. Altres reflexions, es van anar formalitzant en els meus treballs lligats als dos programes europeus de lluita contra la pobresa i altres recerques que vàrem fer a la cooperativa Gabinet d'Estudis Socials, en les quals un dels fils conductors va ésser la pobresa i l'exclusió social, que després vaig seguir treballant amb l'Observatori de Lluita contra la Pobresa, l'Exclusió Social i la Vulnerabilitat de Catalunya. El fet d'ésser fundador i participant actiu en diverses xarxes de Por-

tugal i Europees m'ha permès anar més enllà en el coneixement i qüestionament del paper de l'associacionisme. Igualment, la meva estada a Ginebra dirigint un programa internacional contra l'exclusió social, per l'Organització Internacional del Treball, em va generar algunes qüestions sobre l'exclusió i la protecció social que es volen respondre en aquesta publicació. Finalment, el meu interès pràctic i teòric per l'economia social i el cooperativisme i els cursos sobre els conceptes i la història de l'economia solidària que des de l'any 2000 dono a la Universitat de Lisboa m'han portat a preocupar-me per aquestes temàtiques que ja m'havien atret en les recerques que havíem començat a fer a l'Institut d'Estudis Laborals de Barcelona en els anys seixanta del segle passat.

La majoria dels estudis i dedicacions anteriors han tractat a les classes subalternes com a tema central. La classe obrera i el sindicalisme primer i després els que encara estan més per sota, els que no acostumen a tenir veu en la història, han estat els centres de la meva atenció i, per què no dir-ho, de la meva implicació. En canvi, aquesta és una anàlisi del bloc dominant, de les seves idees i polítiques socials, de com es recomposa des del segle dinou fins els anys quaranta del segle vint.

A mesura que m'endinsava en el coneixement de les polítiques socials dels feixismes m'adonava que no podia interpretar-les plenament si, per un costat, no tractava de trobar-ne les seves arrels que em duïen al segle dinou i, per l'altre, si no incorporava l'anàlisi d'alguns dels agents que les aplicaven i molt especialment de les professions subalternes que des d'inicis del segle vint es van formalitzant i ocupen el camp de la intervenció social.

En aquesta recomposició històrica, la victòria del general Franco a la Guerra Civil té des del punt de vista de les polítiques socials diferents significats i conseqüències. La primera és que es tracta d'una victòria militar i, per tant, són els militars els que imposen llur ordre polític (patriotisme espanyolista), social (organització jeràrquica) i àdhuc moral (disciplina i ordre). Ocupen, durant molt de temps, els llocs claus de la vida política i econòmica. Els militars comanden moltes institucions, fins i tot les dedicades a la beneficència. La segona és que aquesta victòria es la del conjunt de les forces socials i econòmiques més reaccionàries de la societat espanyola que volen destruir els avenços realitzats per

la Segona República i construir un nou ordre que respongui als seus interessos. Banquers i grans industrials, latifundistes i grans propietaris, l'Església catòlica imposen la seva lògica i interessos a l'Estat espanyol. Interessos contraris a les classes populars i en els quals la pobresa té un determinat tractament. La tercera és que Catalunya, les seves institucions i manifestacions han perdut la Guerra i es veuen sistemàticament perseguides i reprimides. Totes les organitzacions democràtiques són prohibides i els seus béns espoliats. Tots els drets dels ciutadans anul·lats. La llengua i la cultura perseguides. L'exili exterior de milers de persones, els morts a la Guerra i els ajusticiats posteriors deixen exhaust el país. Cal afegir-hi l'exili interior, el dels que es queden i emmudeixen. La quarta és que es desenvolupa un considerable aparell benèfic assistencial que durant molt de temps articula política repressiva i retorn a les més rànquies tradicions benèfiques. Les ajudes d'urgència i extraordinàries, la caritat individual, l'arbitrarietat, el premi a qui es porta bé i el càstig a qui no respon a l'ordre social i moral que es vol imposar, són els seus criteris primordials. La cinquena és que tot el país és el que s'ha empobrit amb la Guerra i que determinades mesures de la política econòmica del règim franquista el perjudiquen ostensiblement. No és fins ben entrats els anys cinquanta que es recuperen els nivells econòmics anteriors a la Guerra i només en els seixanta el sistema aconsegueix uns certs estàndards de consum i benestar material i el règim reorganitza i expandeix la seguretat social.

La Guerra Civil no és un conflicte aïllat i té arrels profundes. Un conjunt de països s'anticipen en la creació i desplegament de règims feixistitzants en el període dels anys vint i trenta i fins els anys quaranta influencien i ajuden a la dictadura del general Franco. Aquesta té al darrere les anteriors experiències i llur final tràgic. Franco copia i aprèn de les anteriors experiències. Cal tenir-ho en compte perquè una anàlisi comparatiu de les seves característiques i de les mesures socials i laborals amb l'Alemanya de Hitler, la Itàlia de Mussolini i molt especialment el Portugal de Salazar pot mostrar les similituds i diferències i fer sobresortir algunes de les especificitats de la via franquista. Després de la Segona Guerra Mundial, aquesta via contrasta obertament amb les democràcies parlamentàries i el que succeeix en els països eu-

ropeus occidentals que, tret de l'excepció de Portugal, posen les bases del que s'anomena estat del benestar i d'un inèdit període de creixement econòmic. En canvi, en els dos estats ibèrics s'obre un llarg període dictatorial i repressiu que dura fins la dècada dels setanta. Molt probablement, per comprendre la llarga duració d'aquests règims calgui posar-la en relació amb el que va succeir en els anys trenta i quaranta i amb els dispositius i mesures socials que van néixer en aquells anys i que van portar a una aquiescència controlada d'una gran part de la població.

Es tracta, per tant, d'un treball comparatiu, acumulatiu i, en certa manera, circular. Comparatiu entre quatre països i comparatiu entre dues èpoques. L'esforç comparatiu no s'atura en aquests quatre, sinó que inclou Grècia i altres països, Anglaterra, França, Bèlgica i Suïssa i, excepcionalment, Estats Units i Països Escandinaus, on la balança no es va inclinar a favor del feixisme. Acumulatiu perquè intenta posar al dia bona part del conjunt de coneixements que historiadors, sociòlegs, políticòlegs, economistes han anat aplegant al voltant de la vessant social dels feixismes. Aquesta és la raó per la qual es dona tanta importància a l'aparell bibliogràfic. A més, així es donen pistes per a tots aquells que vulguin aprofundir determinats aspectes. Circular perquè al llarg de la recerca es tornen a visitar problemàtiques i èpoques tractades amb anterioritat.

Com s'ha dit, aquest llibre té una llarga gestació. No solament perquè les preguntes que el motiven venen de lluny, sinó perquè els inicis de la seva redacció, es remunten a una desena d'anys. Es situen en un període en què semblava que el feixisme estava enterrat i ben enterrat i que el seu estudi era només tasca dels historiadors. Malauradament, en els darrers temps han sorgit arreu signes que l'ou de la serp s'ha trencat. En molts països, no solament emergeixen organitzacions d'extrema dreta que van ocupant el panorama polític, sinó que es troben expressions quotidianes que remetent a la «cultura» del feixisme, per no parlar d'una crisi econòmica i social rampant que remet als anys trenta del segle passat. Aquestes constatacions feien més urgent i necessària la tasca d'analitzar i reflexionar sobre un fenomen que torna a formar part del nostre present. Aquesta és la motivació d'aquest llibre.

Després d'aquesta introducció es presenta un balanç del debat ibèric sobre les lectures del franquisme i del salazarisme i una visió dels trets comuns de les polítiques socials i laborals dels feixismes. En el segon capítol s'analitzen les diferències que existeixen en els sistemes de protecció social i molt especialment dels subsidis d'atur entre els països centrals i els perifèrics d'Europa i les funcions que juguen davant de la crisi del 29. El tercer capítol es dedica a explicar el paper d'uns serveis socials que basculen entre la fàbrica i el domicili i com les diferents evolucions de cada país donen lloc a la creació de les formalitzacions dels professionals del treball social i a les seves primeres escoles. Els orígens de la beneficència i l'assistència social a Portugal i a Itàlia i les seves relacions amb els feixismes són estudiats en el quart capítol. En l'anterior capítol s'ha posat de relleu com els treballadors socials van actuar en la França de Vichy i en l'Alemanya nazi i les ruptures del diàleg internacional que havien iniciat. El cinquè aprofundeix en els orígens i evolució dels mecanismes assistencials i dels seus idearis subjacents per Catalunya i l'Estat espanyol, i el darrer proposa algunes comparacions entre el desplegament actual dels populismes i la pujada dels feixismes dels anys trenta. El llibre s'acaba presentant algunes alternatives socioeconòmiques.

En l'elaboració d'aquest llibre soc deutor de moltes persones. Com que no es poden citar totes aquí, ja que la llista seria interminable, això m'estalvia la coneguda frase sobre la meua única responsabilitat en l'escriptura d'aquesta publicació. Tanmateix, vull agrair, a títol d'exemple simbòlic, als bibliotecaris i arxivistes el seu rigorós treball i la promptitud de les seves respostes. Igualment, dono les gràcies als llibreters de vell de Roma, de Porto, de Lisboa, de París, de Londres, de Barcelona que m'han ajudat a trobar publicacions mig perdudes en els seus laberíntics fons. Els primers acostumen a ésser funcionaris del sector públic, els segons sobreviuen, intentant guanyar-se la vida en el mercat. En mig, s'hi troba un ampli riu format per tots els que treballen, són simpatitzants, voluntaris i militants de l'economia social i solidària. És a ells que principalment va dirigida aquesta publicació, ja que depèn molt del que ells i les seves organitzacions i xarxes pensin i facin que la història no es repeteixi i es trobin sortides d'aprofundiment democràtic a la crisi actual.

